

DÂRÜLFÜNÛN İLAHİYAT SEMPOZYUMU

18-19 Kasım 2009

TEBLİĞLERİ

İSTANBUL 2010

SOSYAL KELAM PROJESİ: “M. ŞERAFEDDİN YALTKAYA ÖRNEĞİ”

Ramazan ALTINTAŞ*

GİRİŞ

Geleneksel Kelam'ın tarihsel süreçteki gelişimine baktığımız zaman ilgilendiği konuların ağırlık merkezinde, *Allah* ve *Kelamullah* hakkında konuşmak yer alır. Vahye muhatap kılınan insan ve onun sosyal hayata ilişkin sorunlarının çok fazla göz önünde tutulduğu söylenemez. Bizde *sosyal kelam* yapma 19. yüzyılın başlarında, Osmanlı devletinin çöküş dönemlerinde gündeme gelmiştir. Maalesef bu çaba, dünya savaşlarının olumsuz şartları ve İslami ilimlerin kesintiye uğratılması gibi fiili durumlar neticesinde gelişme gösterememiştir.

Hiç kuşkusuz Türk kelimcileri arasında Kelam İlmi'nin salt aşkın alanla ilgili değil, içkin alanla da ilgili sosyal sahaların problemlerine eğilme konusunda yenilikçi görüş ve düşünceler üreten nadir insanlar olmuştur. Bu mütakellimlerden birisi de *Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi*'nin Kelam hocalarından *M.Şerafeddin Yaltkaya*'dır. (v. 1947). O, bu alandaki görüşlerini “*ıctimâi ilm-i kelam*” adıyla dönemin ilmi ve akademik dergileri arasında yer alan *İslam Mecmuası*'nda dile getirmiştir.

Bilindiği gibi Yaltkaya, inkıraz döneminin bir ilim adamıdır. Aynı zamanda o, uygarlık alanında Türk milletinin yaşadığı istihaleleri ve buna bağlı olarak geçirdiği derin sarsıntıları birebir idrak etmiş bir akademisyendir. İtikat bazında yeni dönemin sorunlarını dikkate alan ve yöntem olarak Mehmet Akif, M. Şemseddin Günaltay ve İzmirli İsmail Hakkı gibi modernist İslamcı bir söylemi benimseyen Yaltkaya, Kelam İlmi'nin toplumsallaştırılması gereğini duymuş ve bu alanda yeni Kelam ilmi projesini ortaya koymuştur. İşte bu bildirimizde, onun “*ıctimâi ilm-i kelam*” adını verdiği projesinin ayrıntıları üzerinde duracağız. Prof. Dr. M. Şerafeddin Yaltkaya'nın “*sosyal kelam projesi*”ne geçmeden önce, hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

A. M. ŞERAFEDDİN YALTKAYA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

M. Şerafeddin Yaltkaya, 1879 yılında İstanbul'da doğmuştur. Cerrahpaşa Camii İmam ve Hatibi Hafız Mehmet Arif Efendinin oğludur. M. Şerafeddin Yaltkaya, önce hafızlığını ikmal etmiş, daha sonra Davut Paşa Rüştüyesi'nden ve Daru'l-Muallimîn'den mezun olmuştur. Bu ara cami derslerine devam eden M. Şerafeddin, Fatih dersiamlarından Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'den Tefsir, Şirvanlı Halis Efendi'den de Makâlât dersi almıştır. Beyazıt Camiinden Kastamonu'lu Süleyman ve Trabzonlu Hacı Hasan Efendi'lerin sabah derslerinde bulunmuş ve Arapkirli Hüseyin Avni Efendi'den ikinci derslerini takip etmiştir. Ayrıca 1904 tarihinde İsmail Saib Efendi'den ders okumuş ve icazet almıştır.

Geleneğe uyarak hem medrese ve hem de mektep eğitimini birlikte yürüterek kendini yetiştiren M. Şerafeddin Yaltkaya, Sadettin ve Rebii Paşaların desteğiyle Harbiye Nezareti Muhasebat dairesi tahrirat kalemine tayin olunur. Bir süre sonra istifa ederek 1325/1909 tarihinde Daru'l-İlm ve't-Ta'lim adında Arapça tedrisat yapan özel mektebin ders nazırlığı ile ilk tedrisat hayatına atılmıştır. Bandırma Nümune Rüştüyesi'nde başmuallimlik de yapan Yaltkaya, sırasıyla, İstanbul Gelenbevî Sultanisi Din Dersleri muallimliğinde bulunmuş, bu meyanda *Medâris-i İlmiyye*'nin 4. ve 7. sınıflarına mahsus Tefsir, Hitabet, Mev'ıza ve Tarih dersleri okutmuştur. Ruus sınavını kazandıktan sonra Beyazıt Camiinde ders okutması uygun görülmüş ve Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin zamanında da yeniden yapılanan medrese teşkilatında, muhtelif derecedeki medreselerde, ayrıca, Daruşşafaka, Vefa ve Kandilli Liselerinde dersler vermiştir.

1919 tarihinde umumi kütüphanenin II. Hafız kütüplüğüne tayin edilmiş, aynı tarihlerde Vefa Sultanisinde Arapça ve Din Dersleri muallimliği yapmış, Sahn medresesinde Arap dili ve Edebiyatı dersi okutmuştur.

Tevhid-i Tedrisat kanunu mucibince ikinci defa açılan Dârülfünûn İlahiyat Fakültesinde 1924 tarihinde Kelam tarihi Öğretim Üyesi, daha sonra da İslam Dini ve Felsefesi Ordinaryüs Profesörü olmuştur. 1933 üniversite reformunda İlahiyat Fakültesi'nin kapanması üzerine Yaltkaya, İslam Tetkikleri Enstitüsü'ne müdür olarak atanmıştır. 1941 yılına kadar Edebiyat Fakültesi'nin çeşitli birimlerinde ders vermiştir.

* Prof. Dr. Ramazan Altıntaş, Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı

Yaklaşık 18 sene Profesörlük yaptıktan sonra, ilk Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'ye (v. 1941) muavinlik, Börekçi'nin ölümünden sonra ise, 1942 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına tayin edilmiş, bu görevdeyken 25 Nisan 1947 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir.

Pek çok te'lif, tercüme ve makalesi bulunan Yaltkaya'nın Kelam ve Mezhepler Tarihi'ne ilişkin de çalışmaları dikkat çekmektedir. Bunlar arasında; İslam'da İlk Dini Hareketler ve Dini Mezhepler, Türk Kelamcıları, Kelam Savaşları, Gazzali'nin Te'vil Hakkında Bir Eseri, Kaderiye yahut Mu'tezile, Kerramiler, Yezidiler, Batınlık Tarihi vb. gibi pek çok çalışması vardır.¹

B. M. ŞERAFEDDİN YALTKAYA'NIN SOSYAL KELAM ANLAYIŞI

XIX. yüzyıl Batı dünyasında meydana gelen köklü düşünce hareketleri modern bilim alanına da yansımıştır. Özellikle metod, muhteva ve düşünce alanında meydana gelen değişimler İslam Dünyasını da etkilemiştir. II. Meşrutiyet aydınlarının “*eski deve ile yeni Kâbe'ye gidilmez*” sözlerinde de ifadesini bulduğu gibi bazı Kelam âlimleri de Kelam İlmi alanında gerek metod ve gerekse içerik açısından bu ilmin yenilenmesinin zaruret haline geldiğini dillendirmişlerdir. İşte bunlardan birisi, M. Şerafeddin Yaltkaya'dır. O, dönemin “*İslam Mecmuası*”nda “*İçtimât İlmi Kelam*” başlığı altında yeni ve sosyal kelamın nasıllığına dair yazılar yazmıştır. Bu metinlerin değeri kadar, onun, “*İçtimât İlmi Kelam*” gibi özgün bir kavramı üretmiş olması da son derece önemlidir.

Hiç kuşkusuz M. Şerafeddin Yaltkaya'nın “*İçtimâî ilm-i kelam*” konusuna eğilmesinde sosyolog Ziya Gökalp'in “*Fıkıh ve İçtimâiyat*”², “*İçtimâî Usul-i Fıkıh*”³ başlıklı sosyoloji ile Fıkıhı sentezlemeyi düşünen yazılarının büyük tesiri olduğu söylenebilir. Bu makalelerde Fıkıhın kaynaklarının nas ve örf olduğunu vurgulayan Gökalp, örfün Fıkıha ne yönde tesir ettiği üzerinde durur. Bir nevi, Fıkıh sosyolojisi yapar. O, Fıkıhın iki kaynağından birisi olan *nassın sabit, diğer kaynağı örfün ise, her çağın yaşam biçimlerine göre intibak edebileceğini dile getirir.* ⁴ Bir nevi Gökalp'in bu projesi, Fıkıhın sosyolojik bir temelde yenilenmesine dayanır.

Ziya Gökalp'in fakih ve sosyologları işbirliğine daveti, devrin modernist İslamcı ilim adamları arasında derin yankılar uyandırmıştır. Bunun tesiriyle olacaktır ki, sosyoloji ile ilm-i kelam'ı sentez yapma fikri M. Şerafeddin Yaltkaya tarafından gündeme getirilmiştir. Nasıl ki, Ziya Gökalp, E. Durkheim'in “*dayanışmacı hukuk*” tezini Fıkıha uygulamak istemişse, Yaltkaya da aynı tezi Kelam'a uygulamak istemiştir. Hiç şüphesiz gerek Fıkıh ve gerekse Kelam ilmi alanında bu yenilik arayışları, dine, modernleştirme çabalarına katkı yapmada manevra alanı oluşturmak ve destek sağlamak olarak görülebileceği gibi, aynı zamanda dini algılama da eski kalıpların dışına çıkıp, din-darlık algısında yeni bir farkındalık yaratmak çabası olarak da görülebilir.

Neden “*sosyal kelam*” yapmaya ihtiyaç duyulmuştur?

Yaltkaya “*İçtimât İlmi Kelam: Cenâb-ı Hak Bilinmez Sezilir*” başlıklı makalesinde bu soruya cevap vermeye çalışır. Önce, kelam ilminin tarihçesine değinir. Yaltkaya'ya göre, artık gelinen noktada Kelam'ın mevcut konuları tarih dışılığı temsil etmede ve bugünü anlamaya yeterli bir birikimi sunamamaktadır. Kadim yöntem ise, çağımızın inanç sorunlarını anlamaya bizi götürmemektedir. Dolayısıyla Kelam'ın hem yöntem ve hem de muhtevada yenilenmeye âcilen ihtiyacı vardır. Bilindiği gibi Kelam ilminin iki kadim konusu arasında Allah ve insan gelmektedir. Yaltkaya önce işe Allah'ı bilmede yöntem ne olmalıdır? sorusuna, kelamcıların akli ve felsefi çıkarımlar neticesinde elde ettikleri isbat-ı vacip delilleri yerine, “*sezgi*” şeklinde cevap vermekle başlar. Bunun anlamı, geleneksel kelamda Allah'ı bilmede kullanılan delillerin anlamsızlığıdır. Bu durum Yaltkaya'nın, H. Bergson'un (ö. 1941) sezgiciliğinden etkilendiğini gösteriyor. Bilindiği gibi Bergson'un sezgiciliği XX. Yüzyıl metafiziğini hayli etkilemiştir. Bergsonculuğa göre, nihai hakikatin bilgisini doğrudan doğruya kavratacak sezgiden başka bir yol yoktur. Bunun adı, insan zihninde ve kalbinde tanrısal ışığa ve kavramdır.⁵ Dolayısıyla Yaltkaya'nın “*Allah'ın kutsal varlığını insan kavrayamadığı halde, insan vicdanı her zaman O'nu hissetmektedir*” sözüyle, “*Allah, bilinmezlik içinde bilinen-dir*” sözleri bunu doğrulamaktadır. Sezgiyi Allah'ı bilmede bir yöntem kabul eden filozoflardan ayrı olarak Yaltkaya, buna duygu boyutunu da ekler.⁶

¹ Hayatı ve bütün eserlerinin bir dökümü için bakınız. M. Kemal İnal, *Son Asrın Türk Şairleri*, İstanbul, 1970, IV, 1824–25; Hamit Er, *İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Hoca ve Yazarları*, İstanbul, 1993, s. 178-190; Veli Ertan-Hasan Küçük, *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Âlimleri*, İstanbul, 1976, s. 93-96; Ömer Aydın, *Türk Kelam Bilginleri*, İstanbul, 2004, s. 86-89.

² Ziya Gökalp, “*Fıkıh ve İçtimâiyat*”, *İslam Mecmuası*, Sayı: 2, (30 Rebiülevvel 1332), s. 40–44.

³ Ziya Gökalp, “*İçtimâî Usul-i Fıkıh*”, *İslam Mecmuası*, Sayı: 3, (14 Rebiülahir 1332), s. 84–87.

⁴ Bkz. Gökalp, “*İçtimâî Usul-i Fıkıh*”, s. 84.

⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, VI, 75.

⁶ M. Şerafeddin, “*İçtimâî İlmi Kelam: Cenâb-ı Hak Bilinmez Sezilir*”, *İslam Mecmuası*, Sayı: 15, (6 Teşrinisani 1330), s. 434.

Çağın ihtiyaçlarına cevap verecek olan sosyal kelam'ın inşasında yeniden İslam'ın ilk yıllarındaki saflığa dönmek gerektiğini vurgulayan Yaltkaya, *Sosyal Kelam tezini içtimâlik temelinde oturtur*. İslam'ın ilk yıllarında geçerli olan teslimiyetçi ruhu da buna bağlar. İslam'ın ilk yıllarında der Yaltkaya, ashab-ı kiram arasındaki sosyal bağlar çok samimi ve içten olduğundan kutsiyetin tecellisi her içtimâlarında kendilerini tatmin etmiş ve bu sebeple hiçbir fert bu kutsiyetin kaynağı hakkında Hz. Peygambere delil sormak gibi bir lüzum hissetmemiştir.⁷ Çünkü Hz. Peygamber hayattadır ve O'nun manevi otoritesi, metafizik konularda ciddi kuşkular taşımaya engelleyici bir rol oynamıştır. Usûlü'd-din konusunda tevakkuf yöntemini benimseyen ilk Müslümanların bu tutumu, Furûu'd-dinle ilgili konularda geçerli değildir. Nitekim dinin anlaşılması konusunda *miras* ve *asabenin durumu* gibi fihhi meselelerde ihtilaf edilmiştir.⁸

Yaltkaya'nın da dediği gibi, ilk iki halife döneminden üçüncü halife Hz. Osman'ın hilafetinin ilk altı ayına varıncaya kadar Müslüman toplum arasında teslimiyetçi ruh varlığını devam ettirmiştir. Ama ne zaman ki, içtimâî bağlar zayıflama sürecine girmişse işte o zaman toplumsal dokuyu derinden sarsıcı görüş ayrılıklarının miladı da başlamıştır. İtikadi gruplaşmalar sahabe neslinin son dönemlerine denk düşmekle birlikte, sahabe-i kiramın müteahhirini bu gruplaşmalardan uzak durmuştur.⁹

Yaltkaya'ya göre, mezheplerin oluşum süreçlerinin temelinde de "*İçtimâlik*" vardır. Ona göre, Emeviler zamanında Hariciler başta olmak üzere, Kaderiye ve Rafizilerin iman-amel münasebetindeki katı dindarlık anlayışlarının toplumsal bir sonucu olarak *Mürcie* doğmuştur.¹⁰ Bilindiği gibi, Haricilerin tekfire dayalı kelam anlayışı, İslam toplumlarında büyük sıkıntılar yaratmış, buna karşılık Mürcie'nin hoşgörü ve uzlaşma eksenli din anlayışı, bu çatışmacı din anlayışını tolere eden bir bakış açısı getirmiştir. İşte bu bağlamda Yaltkaya, İslam toplumlarında *farklı Kelamların* doğuşunu, toplumsal nitelikli olgulara bağlamaktadır. O, kutsal gerçekliği toplanma ya da toplum olarak görmeyip de, felsefi bağlamda illet-i üla ve mebd-i evvel gibi nitelemelere ya da isbat-ı vacib gibi tanımlamalara bağlamanın Allah'ı nesnelere benzetme biçimi olan Müşebbihelik olarak sayar.¹¹

Öte yandan *Sosyal Kelamın içeriği nasıl olmalıdır?* sorusuna Yaltkaya, *kelam ilmi, yalnız fırak-ı muhâlifeye karşı sürekli bir savunma yapma halinde değil, Müslümanların itikatlarını güçlendirmeye hizmet edecek bir mahiyette olmalıdır*, cevabını verir. Bunun için de "*İçtimâî ilm-i kelam*" yapmaya ihtiyaç vardır, der. "*Her içtimadan bir ruhanîyet doğar, bir mukaddesiyet zühur eder*" ilkesini kendisine düstur edinen M. Şerafeddin Yaltkaya, bu teorisini pratik hayattan verdiği örneklerle şöyle açıklar: Mesela, der, *bayrağımız mukaddestir*. Bu mukaddeslik ayrı ayrı ne bayrağın bezinde ve ne de direğindedir, aksine, kutsallık, genel vicdanın bayrağımızdaki tecellisindedir. Kâbe'deki kutsiyet ve ruhanîyet de buradan doğar. Sahabe-i Kiram'ın namaz, hac ve cihad gibi pek çok içtimâlarda birleştiklerinden bu içtimâlarda kutsiyet gerçekliğinin tecellisini hissediyor, kalpleri ümitle doluyor ve korkudan emin oluyorlardı.¹²

M. Şerafeddin Yaltkaya'nın Sosyal Kelam anlayışının temelinde, Emile Durkheim'in "*Dayanışma Hukuku*" adını verdiği tezi yatar. Bu teze göre, nasıl ki biyoşimik (biyolojik-kimyasal) eleman olan hücreler birleşerek insanı meydana getiriyorsa, insanlar da birleşip toplumu meydana getirirler. İşte bu birleşme bizi cismaniliğin ötesine taşıyarak "*kollektif/cemâî bir şuur*" dediğimiz doygunluk ve dayanışmaya ulaştırır.¹³ Çünkü içtima/toplanma, müşterek vicdanları birleştirir. Müşterek vicdan ise, ruhlara vecd verir, toplumun bütün fertlerini kutsala karşı saygı duymaya götürür. İşte bu cemaat şuru, toplumun sosyal dokusunu güçlendirir. Eğer toplu hareket etmenin, inançlara etkisini bu zaviyeden ele alırsak, Yaltkaya'nın Kelam'ı sosyolojik bir zemine oturtma girişimini daha iyi anlamış oluruz. Nitekim M. Şerafeddin "*İçtimâî İlm-i Kelam*" adlı makalesinde, "*bütün kutsiyetlerin ruhu, mevlid-i içtimâdir*" der. Buna örnek olarak; evlilikten doğan mahremiyeti, hac olayını ve cemaatle kılınan namazları gösterir. Dini hayatımıza sıcaklık ve coşkusallık katmak için dini toplantı ve ihtifallere önem vermek gerektiğini dile getirir.¹⁴

Ayrıca M. Şerafeddin'in "*Ulûhiyetin Sûret-i Telakkisi Eşkâl-i İçtimâiyeye Göre Değişir*" adlı makalesi, oldukça öğreticidir. Müellif bu makalesinde *cabiliye*, *asr-ı saadet* ve *itikadi ekollerin* dönemlerini ele alarak inançların şekillenmesinde toplumun rolünü ve etkisini izah etmeye çalışır. Konunun izahında cahiliye Araplarının inanç dünyalarını

⁷ M.Şerafeddin Yaltkaya, "*Cenab-ı Hak Bilinmez Sezilir*", İM, Sayı: 15, (6 Teşr. Sani 1330), s. 434-35.

⁸ Yaltkaya, a.g.m., s. 435.

⁹ M. Şerafeddin, "*Cenab-ı Hak Bilinmez Sezilir*", s. S. 435.

¹⁰ M. Şerafeddin, "*Cenab-ı Hak Bilinmez Sezilir*", s. 435.

¹¹ M. Şerafeddin, "*Cenab-ı Hak Bilinmez Sezilir*", s. 436.

¹² M. Şerafeddin, a.g.m., s. 436.

¹³ Geniş bilgi için bakınız. Ziya Gökalp, "*Yaratma İçtima*", Küçük Mecmua, sayı: 15, (11 Eylül 1922), s. 1-3; Niyazi Ökten, *Hukuk Felsefesi*, İstanbul, 1928, s. 222-223.

¹⁴ M. Şerafeddin, "*İçtimâî İlm-i Kelam*", İslam Mecmuası, C: II, Sayı: 18, (13 Sefer 1333), s. 490-91.

ele alan yazar, o dönem insanların sahip oldukları *ıçtimai hayatla* (kabile ve haram aylarda da bir nevi cemiyet hayatı), *sahip oldukları inanç* (hem puta tapmaları ve hem de tek tanrı inancına sahip olmaları) *arasında bağlantı kurar*. O, bu konuda sözlerine devamlı şöyle demektedir. Ulûhiyet mefhumunu câmî, nâsır, muîn, kâhîr gibi kendisinden, korku ve sevgi duygularının doğduğu sıfatlarla tanıyan ve câhiliye döneminde yaşayan Araplar gibi bir başkasına düşman olan özel bir sosyal alanda yaşayan insanların bu kutsal gerçekliğin her lütfünü kendilerine özgü bir ilah olarak telakki edecekleri tabiidir. Her kabilenin ruh hali bu merkezde olduğundan özel rabler çoğalmış ve her kabile ayrı ayrı özel rablere tapmıştır. Zihinlerinde çok hafif bir iz bırakan genel toplantılarda aralarındaki hususiyet kalkarak ulûhiyeti mutlak olan bir genel rabbin envarı ilhamını görür gibi olmuşlardır. Bunun için Yüce Allah'ın kutsal varlığını uzaktan uzağa itiraf ediyorlardı¹⁵ diyen Yaltkaya, Tanrı anlayışlarının şekillenmesinde mevcut sosyal gerçekliğin payı olduğuna işaret eder.

M. Şerafeddin, "Rasulullah'ın Tanıttığı Ulûhiyet Anlayışı" başlıklı makalesinde ise, tevhide dayalı ulûhiyet anlayışı üzerinde durur. *Bu bir nevi Sosyal Kelam'da Allah anlayışının Hz. Peygamberin tanıttığı ulûhiyet anlayışına yeniden dönmeyi önermektedir*. Müellife göre Hz. Muhammed, ilahi vahye istinaden, kabileler arasındaki özel rabler edinmeyi doğuran dayanışmanın arkasında, cahiliye bağnazlığını görmüştür. Bundan dolayı o, kabileler arası çatışmalara ve kan davalarına sebep olan asabiyet duygusu yerine, din kardeşliğini temel alan bir anlayışı yerleştirmiştir. Yaltkaya'ya göre, merhamet sahibi olan Allah'ı tanımak, insanlığı dar kapsamlı alanlara mahkûm etmek değil, aksine, insanlık ailesi arasında genel bir dayanışmayı sağlayan geniş bir sosyal alanı kapsayıcı bir mesajla mümkündür. İşte Efendimiz de, ilkin Arap kabileleri arasındaki aşiret yönetimine dayalı feodal yapıyı ortadan kaldırıp, bireylerin özgür iradesiyle şekillenen ve sosyal mukaveleye dayalı genel bir yönetim anlayışının yolunu açmıştır, diyen Yaltkaya, bunu *ulûhiyette tevhid* anlayışına bağlar. Zira Yüce Allah, âlemlerin rabbidir.¹⁶

M. Şerafeddin, *ulûhiyet anlayışının hukuka yansımaları üzerinde de durur*. Onun mantalitesine göre, nasıl ki kamu hukukunun gelişmesine sosyal durum özelinden, genelliğe çıkmak sebep olduysa, aynı şekilde, Arap örf ve âdetine göre şekillenen kapalı hukuk etrafında günden güne geliştirilen örnek bir hukukun oluşturulması, yani İslam'da ilk hukukun tesisi de ayrıca sebep olmuştur. Zira hukukun temellerindeki orantı ve düzenin yüksekliğinden bir zat-i ulûhiyet çıkarılmıştır. Bir başka ifade ile sosyal hayatta hukuk düzeninin kaynağı olmak üzere zihinlerde bir yaratıcı tecelli etmiştir. *Ulûhiyet fikrinin dağınık olduğu toplumlarda tam bir hukuk anlayışı tesis edilemez. Ulûhiyetteki ferdîyet (tevhid) ve mutlakîyet İslam düşüncesinde Fıkıh ve Kelamın temelini teşkil eder*. Hakikatte tek ve mutlak bir ilah anlayışı tanınmayınca, mükemmel bir hukukun tesisi de mümkün değildir. Mükemmel bir hukuk, mutlak ulûhiyet inancını hissettirdiği gibi, mutlak ulûhiyet düşüncesi de muntazam ve umumi bir hukukun varlığını gerektirir. Politeist ilah anlayışının tasavvur edildiği toplumlarda asla adalet temelli bir hukuk anlayışı tesis edilememiştir. Tarihte Hindistan bunun en açık örneğidir¹⁷ diyen Yaltkaya, ulûhiyette birlik düşüncesinin çağdaş bir hukuk anlayışını beraberinde getireceğini ifade eder.

M. Şerafeddin, sosyal kelam anlayışını, *Kur'an'a dayalı bir Kelamla temellendirmek istemiştir*. Nitekim o, "dîn akli değil, makuldür" dediği başka bir makalesinde de Hz. Peygamber tarafından müşriklerle yapılan Hudeybiye antlaşmasından sonra Rum meliki ve İran kirasına yazılan davet mektuplarının arka planında: "De ki: Ey Ehl-i Kitab! Gelin, sizinkle bizim aramızda müsavî bir kelimeye.." ¹⁸ *ayeti vardır*, demektedir. Bu ayet, hayatın kuru davalar, hayali faraziyeler ile isbat-ı vacib gibi kelam tartışmalarını değil, Allah'tan başkasına kullukta bulunmamak gerektiğinin önemi üzerinde durmaktadır. Bütün bu uyarılar, sosyal gerçekliğin ana ilkelerini içinde barındırır, diyen M. Şerafeddin, tekrar tevhidin hukuk üzerindeki yansımalarına işaret ederek şunları dile getirir: Bir fertte ulûhiyet kuvveti görmek veyahut da ulûhiyet kuvvetinin varlığına inanmak, doğrudan istibdat ve kanunsuzluğa hükmetmek sebeplerini hazırlamak demektir. Dolayısıyla insanlık arasında dengeli bir şekilde adaleti dağıtan genel bir kanunu yerleştirmek ancak umumu beşerin Allah'ı bir olarak tanınması ve sadece ubudiyeti O'na tahsis etmesiyle sağlanabilir.¹⁹ İşte tevhid eksenli böyle bir din, salt hayır olan böyle bir adalete, dünya ve ahiret saadetine akıl sahiplerini sevk eden ilahi bir yasadır. İlahi bir yasa olduğu için artık onun ulûhiyette birlik üzere müesses bulunduğu diğer esaslarını kazada aramamalıdır.²⁰

¹⁵ Bkz. M. Şerafeddin Yaltkaya, "Ulûhiyetin Sûret-i Telakki Eşkal-i İçtimâiyeye Göre Değişir", İslam Mecmuası, Sayı: 19 (1 Kan.sani 1330), s. 506-507. Ayrıca bakınız. Mustafa Bakırcı, "II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı İslam Mecmuası", (1914-1918), SÜİFD/17, s. 181-182.

¹⁶ M. Şerafeddin, "İçtimâî İlm-i Kelam: Rasul-i Zîşan Efendimizin Tanıttığı Ulûhiyet", İM, Sayı: 25, (2 Nisan 1331), s. 604-605.

¹⁷ M.Şerafeddin, a.g.m., s. 605.

¹⁸ Âl-i İmrân 3/64.

¹⁹ Bkz. M. Şerafeddin, "Din, Akli Değil, Ma'kuldür", İM, Sayı: 28, (14 Mayıs 1331), s. 651.

²⁰ M. Şerafeddin, a.g.m., s. 651.

M. Şerafeddin'e göre, Kur'an'a dayalı Kelam yapmanın ameli ve yaşamsal faydaları daha önce kelam kitaplarına geçmiş olsaydı şimdi elimizde kaynağını Kur'an'dan almış mükemmel kelam kitapları bulmak mümkün olacaktır.²¹

M. Şerafeddin, kaynak itibarıyla nelerin vahye ve akla dayandığı hususlar üzerinde de durur. Esasen o, ilahi vahyin, hidayet olduğunu, Kur'an'ın bir bilim kitabı olmadığını vurgular. Ona göre, itikat ve ibadetin kaynağı vahiydir; fen ve iktisadın kaynağı ise, akıldır. Her ne kadar, bazı ayetlerin içeriği fenne uygun düşerse de, bu uygunluk, objektif bir amaç gözetmez. ²² Çünkü bilim, sübjektif sonuçlar verir. Eğer Kur'ana dayalı olan dinimizin esası vahiy olmayıp salt akıl ve fen olsaydı ilahi varlığın isbatı dünyada hiçbir akıl sahibinin inkâr edemeyeceği suretle bilimsel ve akla uygun olması gerekirdi. Bilimin kaynağının din olmadığına en büyük delil, Efendimize ayın halleriyle ilgili olarak: *"Sana, bilallerden soruyorlar. Onlara de; insanlara hac için de vakit ölçüleridir"*²³ âyetidir. Her ne kadar, temeli vahye dayanan din ile temeli akla dayanan bilimi birleştirmek isteyen âlimlerimiz varsa da, onlar, bu ikisinin birinden fedakarlıkta bulunmaya mecburdurlar diyen Yaltkaya²⁴, bilimde güncel doğru olduğu için vahiyyle aynı düzeyde göstermenin mahzurları olacağını dile getirir. İslam'ın inanç sistemini ispat zımında Kelam'da pozitif bilimlerden deliller sunma da aynı uygunsuzlukları doğurmaktadır, diye de ekler. Yaltkaya, sözlerine devamla, şunları söyler: Esasen Gerek Mu'tezile, gerek Eş'arilerin dayanak noktaları Kur'an olmakla beraber, ortaya koydukları görüşler, salt kendilerine özgü değil, kadim yunan ve Süryani kitaplarından alınmadır. Onlar, Yahya en-Nahvi'nin tercüme edilmiş olan kitaplarını mal bulmuş mağribi gibi karşıladılar. Biz gerek İlm-i Tefsir, gerek İlm-i Kelam'ın aslen bilim/fen ile bir münasebeti olmadığına inanıyoruz. Hz. Ali'nin dediği gibi, *"din re'y ile olaydı ayağa giyilen mestin altı, mesh etme hususunda üstünden evla olurdu."* Çünkü din, akli değil, bilki makuldür. Fiil değil, infialdir. Fen ayrı, din ayrıdır. Din ile fenni birleştirmek istemek her noktada müşkilata tesadüf eden bir haldir. Biz eğer dinimizin ulviyetini göstermek istiyorsak, itikadımızı fen ile desteklemek için muhal olan şeylerle uğraşacağımıza Yüce İslam'ı yaşama yolunda güzel örnek oluşturmalıyız.²⁵

SONUÇ

M. Şerafeddin Yaltkaya, bir inkiraz döneminin ilim adamıdır. Hem Osmanlı ve hem de Cumhuriyet dönemini yaşamış, bu coğrafyada fikri, siyasi, dini, felsefi, içtimai, iktisadi vb. gibi alanlarda yapılan tartışmalara tanık olmuş bir tefekkür insanıdır. Aynı zamanda o, *"uygarlık"* bağlamında Türk toplumunun geçirdiği değişim ve sarsıntıları derinden hissetmiş, özellikle Batı Felsefesi ve modern sosyoloji kanalından gelen düşünceler karşısında alıcı konumunda bulunmuştur. Onun, *"içtimai ilm-i kelam"* adını verdiği projesinin özünde bu etkileri görmek mümkündür. Örneğin, Yaltkaya, *"kutsiyetin kaynağı içtimailiktir"* derken E. Durkheim'in dayanışmacı görüşlerinden; *"Cenab-ı Hak bilinmez, sezilir"* derken, H. Bergson'un sezgiciliğinden; isbat-ı vacib'in kanıtları arasında yer alan kozmoloji ve teolojik delilleri reddederken I. Kant'ın akıl ve ahlaka dayalı metafizik öğretisinden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Yaltkaya'nın *"içtimai ilm-i kelam"* adını verdiği bu proje, sistematik bir yapıdan uzak olmakla birlikte, Kelam'da bir yenilenmenin gerektiğini ortaya koyması bakımından önemsenmesi gerekir bir çaba olarak görülmelidir.

Yaltkaya'nın yaşadığı dönem biyolojik materyalist akımların Allah'ın varlığına yönelttikleri itirazlar bakımından düşünüldüğünde, onun, *"ulûhiyet"* konusu etrafında kelam yapması gayet doğal karşılanmalıdır. Burada Yaltkaya'nın tevhid eksenli ulûhiyet inancının, hem hukuk fikrini ve hem de toplum davranışlarını olumlu yönde dönüştüreceğine değinmesi anlamlıdır. Kaldı ki o, hayatlı bir dinden yanadır. Toplumda dini hayat canlı tutulursa ferdi ruhlar yerini cemaat hayatına bırakacak, böyle bir atmosfer de müşterek vicdan kuvvetlendirecektir. Bu bağlamda o, *"kutsiyetin kaynağı, içtima'dır"* derken bunu kastetmektedir. Yoksa aksi bir söylem, din dışı olur ki, bu da kelam ilminin varlık sebebine aykırı düşer.

²¹ M. Şerafeddin, a. g. m., s. 651.

²² M. Şerafeddin, *"Din Akli Değil, Ma'küldür"*, İM, Sayı: 28, (14 Mayıs 1331), s. 650-651.

²³ M. Şerafeddin, a.g.m., s. 651.

²⁴ M. Şerafeddin, a.g.m., s. 652.

²⁵ M. Şerafeddin, a.g.m., s. 653.